

## ЕФЕКТИВНІСТЬ ДУХОВНО-ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧИХ УСТАНОВАХ

### EFFECTIVENESS OF SPIRITUAL AND EDUCATIONAL PRACTICE IN PLACES OF DEPRIVATION OF LIBERTY

Гольдіна В.О.,

студентка 5 курсу

Інституту підготовки кадрів для органів юстиції України  
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Кулик К.Д.,

кандидат юридичних наук,

асистент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права  
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У статті розглядаються питання впливу релігії на засуджених. Зроблена спроба оцінити ефективність такого впливу на практиці. Аналізуються статистичні дані та думки науковців щодо необхідності духовно-просвітницького виховання засуджених.

**Ключові слова:** релігія, духовно-просвітницьке виховання, релігійність, ресоціалізація, вплив церкви.

В статье рассматриваются вопросы влияния религии на осужденных. Сделана попытка оценить эффективность такого влияния на практике. Анализируются статистические данные и мнения ученых, касающиеся необходимости духовно-просветительского воспитания осужденных.

**Ключевые слова:** религия, духовно-просветительское воспитание, религиозность, ресоциализация, влияние церкви.

The article deals with the issues of the influence of religion to the convicted people. We tried to assess the effectiveness of such an influence in practice. The statistical information and scientists' opinions concerning the necessity of spiritual education of convicted people are analyzed.

**Key words:** religion, spiritual education, religiosity, resocialization, influence of church.

**Постановка проблеми.** Починаючи з епохи Середньовіччя та Відродження, релігія мала значний вплив на свідомість людини, а релігійні інститути відігравали домінуючу роль у процесі виховання кожного індивідууму, в т. ч. і засуджених. Особливе місце церква займала й у процесі відбуванні покарання осіб, засуджених до позбавлення волі. Духовно-просвітницьке виховання засуджених не було єдиним методом впливу на них, воно швидше інтегрувалося з освітою, спонуканням бути корисними для суспільства, намаганням схилити засудженого до каяття перед постраждалими, перед суспільством та перед самим собою тощо. Сьогодні деякі вчені зберегли у своїх дослідженнях про вплив релігії на засуджених ідею щодо основної мети духовно-просвітницького виховання – каяття засуджених. Проте наш світ побудований таким чином, що все, що є у ньому, постійно змінюється: підвищується рівень обізнаності в тій чи іншій сфері, збільшуються можливості пізнання зарубіжного досвіду, в т. ч. і за допомогою сучасних технологій, у зв'язку з цим і стають більш різноманітними методи духовно-просвітницького впливу на засуджених.

**Стан опрацювання.** У різні періоди часу проблемою впливу релігії на засуджених займалися такі вчені: О.М. Джу́жа, Г.Д. Радов, А.В. Савченко, В.В. Проскура, О.О. Шкута, Д.Є. Голоборотько, О.В. Куварзіна, О.А. Дука, М.О. Супрун, А.Х. Степанюк, І.Г. Богатирьов та ін. Однак оцінку ефектив-

ності духовно-просвітницького впливу на засуджених ніхто не проводив. Перші офіційні статистичні дослідження були проведені у 2016 р. працівниками Білоцерківського училища професійної підготовки персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України. Вони зібрали статистичні дані щодо ефективності впливу церкви на засуджених (на прикладі Української Православної Церкви) шляхом анкетування засуджених. У зв'язку з цим постає необхідність в оцінці ступеня ефективності релігійного виховання на засуджених та його значення в реаліях життя.

**Метою статті** є аналіз впливу духовно-просвітницького виховання на засуджених до позбавлення волі, а також з'ясування ставлення таких осіб до релігії; окреслення проблем, з якими стикається колишній засуджений після звільнення з місць позбавлення волі.

**Виклад основного матеріалу.** Релігія відіграє надзвичайно важливу роль у житті переважної більшості населення планети. Для одних вона є засобом отримання прощення у скоєних гріхах, для інших – єдиною надією на допомогу. Навіть якщо не було б релігії, не було б атеїзму. Як зазначав О. Уайльд: «Атеїзм потребує релігії нітрохи не менше, ніж віра». Особливе значення релігія має у процесі перевиховання засуджених.

У ст. 8 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України) вказано, що засуджені мають право сповідувати будь-яку релігію або виражати

свої переконання, пов'язані зі ставленням до релігії, у т. ч. на вільний вибір і допуск священнослужителя для відправлення релігійних таїнств і обрядів, за винятком обмежень, передбачених КВК України [1]. Також засуджені мають право на відвідання бібліотек та читання релігійної літератури, користування предметами релігійного призначення, використання яких не суперечить інтересам забезпечення ізоляції засуджених, а також іншим умовам виконання покарання. Відправлення релігійних обрядів не повинно порушувати розпорядок дня в колоніях, а також утискати права інших осіб, які відбувають покарання. Для відправлення релігійних обрядів у колонії можуть допускатися тільки представники релігійних організацій, які офіційно зареєстровані у встановленому законом порядку [2].

У залі засідань Верховної Ради України 29 травня 2012 р. був проведений круглий стіл із теми «Участь релігійних організацій у формуванні законодавчих ініціатив у сфері пенітенціарної політики», ініційований парламентським Комітетом законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності. В обговоренні брали участь народні депутати, представники Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Державної пенітенціарної служби України, Верховного суду України, Асоціації українських правозащитців, Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій, громадських організацій, а також священнослужителі, що проводять виховну роботу з ув'язненими в виправних колоніях. Практичні дослідження діяльності духовно-просвітницьких установ у місцях позбавлення волі переконливо продемонстрували їх позитивний вплив на засуджених. Україна посідає десяте місце в світі за кількістю осіб, які відбувають покарання в кримінально-виконавчих установах, а саме, згідно з офіційними даними, на території країни – 350 ув'язнених на 100 000 населення, а це означає, що в місцях позбавлення волі перебуває близько 153 000 людей [3].

На думку В.В. Білецького, релігія є надзвичайно ефективним засобом впливу на моральність та духовність особистості. Розвиток релігійної свідомості передбачає безумовне дотримання людиною відповідних заповідей, моральних принципів та норм [4, с. 104]. Духовно-моральний вплив релігії на людину в умовах ізоляції місць позбавлення волі виконує психотерапевтичну і компенсаторну функції завдяки здатності релігії втішати, пом'якшувати стан стресу, виступати моральним стимулятором каяття та сприяти моральному очищенню засудженого [5; 6, с. 59]. Відповідь на запитання: «Чому значна кількість засуджених шукають прощення у релігії?» дуже проста – це єдиний їх шанс на виправлення. Сьогодні суспільство дуже «обережно» ставиться до колишніх засуджених і вважає наявність судимості «клеймом» на все життя. Досить часто, навіть за умови реального розкаяння засудженого у вчинених злочинах, суспільство його не сприймає як рівного собі. Це зумовлюється і наявністю величезної кількості праць сучасних психологів, які навіюють думку, що люди не змінюються.

На протигагу вищеназваним напрацюванням, О.В. Куварзіна у своїй праці, присвяченій залученню до церкви засуджених, наголошувала, що людина, коли довіряє своє життя Богу, відчуває певну захищеність, відчуває у безпеці [7, с. 17]. Це т. зв. психологічний аспект, який полягає у прагненні кожного знайти розраду; місце, де її приймуть і зрозуміють, якою б вона не була. Релігія і є тим самим прихистком для всіх. Також перевагою звернення засудженого до релігії є те, що у нього з'являється несуперечливий критерій добра і зла, за яким він чітко може оцінити та розмежувати всі попередні його діяння. Осмислення того, що відбувається, як відомо, дає людині сили, орієнтує на подолання труднощів, духовно зміцнює. Сила релігії полягає у можливості каяття, яке відбувається в «Таємниці сповіді»; засуджений переживає свою провину, усвідомлюючи, бажає її спокутувати добрими справами, стражданнями, горем, хворобами [7, с. 17]. Важливим фактором залучення засудженого до релігії є рішуча відмова від продовження кримінальної діяльності. Таку відмову може ніхто з людей не почути вголос, проте вона буде для Бога, а тому можна сказати, що і для самого засудженого.

Християнське розуміння сенсу життя як безкорисливого служіння людям і Богу формує теоцентричне, а не антропоцентричне світосприйняття. Теоцентрична картина світу мотивує на побудову життя відповідно до Божих заповідей та моральному закону. Антропоцентризм, навпаки, орієнтований на людину, її волевиявлення. Свобода вибору в цьому разі визначається власними уявленнями про добро і зло, які у кожної людини свої [7, с. 15–17].

Навіть за часів Російської імперії релігію було визнано як один із засобів виправлення засуджених. У 1819 р. було створено Товариство піклування про тюрми. Статут Товариства детально зупинявся на релігійному впливі на ув'язнених. Наказувалося вводити церковні служби, проводити святкові та недільні дні у «благочестивих читаннях, бесідах і молитві». Вперше почали говорити про тюремні бібліотеки, але лише з книгами «священного писання й духовного змісту» [8, с. 100].

Просвітницька або духовно-моральна робота серед засуджених до позбавлення волі насправді зводилася до релігійної пропаганди. У 70-х рр. XIX ст. уряд ставив завдання посилення ролі православної духовності у в'язницях. Закон Російської імперії від 15 липня 1887 р. «Об устройстве управления отдельных местами заключения гражданского ведомства и тюремной стражи» закріплював положення, відповідно до якого при установах відбування покарання священники, диякони й псаломники почали належати до апарату управління місцями позбавлення волі [9, с. 305–308]. Проте, як відомо, жодна пропаганда не дає позитивних плодів.

Однак не всі науковці визначають позитивний вплив релігії на засуджених. Про негативний вплив релігії зазначали у своїх роботах такі вчені, як З. Фрейд та Г. Кристалл. На думку У. Джеймса, Е. Фромма, Г. Олпорта, релігійність може розгля-

датися у 2 типах: 1) внутрішня, гуманістична, що характеризує внутрішні переконання самої особи; 2) зовнішня, авторитарна, яка здатна викликати лише залежність і самоприниження [10, с. 50].

У 2016 р. було проведено опитування серед засуджених до позбавлення волі на предмет їх ставлення до релігії. Було проведено анкетування 459 засуджених, які є постійними активними членами православних общин 45 кримінально-виконавчих установ різних видів безпеки. Так, на питання: «Якби ви мали змогу почати своє життя спочатку, то найперше змінили б у ньому...» 59,6% відповіли, що вони б відвідували церкву [11, с. 62–65]. Такий результат дослідження наштовхує на висновок, що наразі існує досить високий рівень усвідомлення засудженими ролі церкви у їхньому житті. Воно ґрунтується не на пропагандистському впливі релігії на засуджених, як це було у Російській імперії, а, перш за все, на їх особистому усвідомленому прагненні залучитися до релігійних заходів. Підтвердженням цього виступає положення п. 8 Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань від 29 грудня 2014 р. № 2186/5, який зазначає, що релігійні обряди проводяться на прохання засуджених або за ініціативою релігійних організацій, але з відповідними обмеженнями, передбаченими кримінально-виконавчим законодавством України для різних категорій засуджених. Пропаганда будь-яких релігійних учень серед засуджених здійснюється тільки на їх бажанням та за згодою, а щодо неповнолітніх – за згодою їхніх батьків або осіб, які їх замінюють [12].

Щодо особливостей релігійної ресоціалізації православних засуджених, то усі вони вважають себе віруючими в Бога людьми. Більшість увірвали в Бога у дорослому віці (58,3%) у виправних колоніях (64,3%). Серед мотивів, які спонукали їх до релігійного залучення, називають різні: поклик душі (35,3%), вплив родини (26,3%), інших засуджених (15,3%), надію на краще життя (13,6%), допомагає долати буденність виконання покарання (12,2%), можливість спілкування з одновірцями (8,5%) [11, с. 65–66]. Такий результат ще раз підтверджує той факт, що засудженими керують власні внутрішні переконання, а не можлива вигода від сповідання певної релігії.

Більшість респондентів стверджували, що до потрапляння до виправних установ у їх житті не було місця для релігії. Їх оточення це переважно невірні та/або непорядні люди. Лише 0,7% засуджених розповіли, що вони спілкувалися з порядними віруючими людьми [11, с. 65]. Така статистика дозволяє зробити висновок, що вплив релігії на людей має позитивний характер.

Майже всі опитані (94,3% та 90,1%) відзначили, що після залучення їх до релігії їх психічний стан та поведінка покращилася, тільки 7,3% іноді зверталися за допомогою до психолога установи. Переважна більшість респондентів (94,1%) зазначили, що, якщо б вони були віруючими до притягнення їх до кримінальної відповідальності, вони не скоїли б злочин, за який відбувають покарання [11, с. 66].

Усі опитані засуджені висловили бажання після звільнення бути членами православної общини за місцем проживання, а також продовжувати власне духовне зростання. Але пенітенціарна практика показує, що далеко не всі засуджені, які були членами православних общин у місцях позбавлення волі, входять до релігійних общин за місцем проживання після звільнення. Головними причинами цього є повернення до кримінального стилю життя та неприйняття колишнього засудженого православною спільнотою. Відповідно до проведеного дослідження, більшість православних засуджених (55,1%) бажають продовжувати підтримувати стосунки з іншими членами православної общини виправної колонії й після звільнення, але третина респондентів (38,1%) цього не бажає. Можливо, це свідчить про небажання навіть згадувати установи та процес відбування покарання, а можливо – негативні взаємини з деякими членами православної общини установи. Дана позиція підтверджується тим, що 14,1% опитаних православних засуджених вказали на наявність конфліктних відносин у їх общинах, 47,9% – на наявність деяких непорозумінь, і лише 38,0% – на безконфліктні стосунки. Переважна більшість опитаних (61,2%) вважають, що в їхньому середовищі склалися традиції взаємної підтримки та допомоги, але третина респондентів (38,8%) так не вважають. Незначна частина опитаних (6,7%) вказують на відсутність конфліктів у їх общині, а 12,4% – на те, що такі виникають досить часто [11, с. 69–70].

Крім того, духовно-пастирська робота із засудженими Білоцерківської виправної колонії була відображена у журналі Білоцерківської єпархії УПЦ «Воскресение» за серпень 2012 р. Результати опитування 53 засуджених свідчать, що родичі засуджених байдуже ставляться до залучення засуджених до релігії (80,2%). Отже, засуджені не лише стикаються із проблемою відторгнення їх суспільством, а й навіть із відсутністю підтримки рідних. У 66,2% засуджених зовсім не змінилися стосунки із родичами після залучення до віри, 21,2% поділилися, що стосунки стали кращими [11, с. 91–92]. І, хоча 21,2%, а це майже  $\frac{1}{4}$  засуджених, говорили про спонукання їх рідними до духовних змін, цей відсоток необхідно підвищити хоча б до половини. Результати опитування ув'язнених також вказують на релігію як основне джерело, що допомагає полегшити життя у колонії (85,1% респондентів).

**Висновки.** Таким чином, аналіз статистичних даних дає можливість зрозуміти, що духовно-просвітницька діяльність, залучення до релігії дає надію засудженим на нормальне життя і прощення та, в цілому, позитивно впливає на особистість засуджених. Релігійні общини не сприймають колишніх засуджених як своїх повноцінних членів. Встановлено, що подібне ставлення не лише розчаровує колишнього ув'язненого у релігії в цілому, але й породжує бажання повернутися до кримінального способу життя. У Посланні апостола Павла до Євреїв зазначалося: «Про в'язнів пам'ятайте, немов би ви самі були в кайданах з ними...», тому

зміна ставлення соціуму в частині ресоціалізації засуджених повинна базуватися не лише на створенні додаткових органів, удосконаленні духовно-просвітницького виховання засуджених, але й на ставленні кожної людини до колишніх в'язнів із презумпцією його виправлення, в т. ч. за допомогою релігії. З цього випливає важливість і необхідність діяльності державних органів із залучення до духовно-просвітницької діяльності засуджених до позбавлення волі як провідного методу виправлення. Необхідно проводити й інформаційну кампанію, направлену на поінформування населення України про можливість осіб, які вчинили злочини, усвідомити негативний вплив їх дій на людей і свіdomo розкаятися у вчиненому. Навіть якщо людина вчинила проступок один раз у своєму житті, це не позбавляє її шансу на «духовне одужання» і на виправлення. Такими засобами впливу може бути, перш за все, соціальна реклама, яку можна про-

вести як на телебаченні, так і розмішувати в Інтернеті та у соціальних мережах. Більшість людей довіряє реальним фактам, а не абстрактним історіям про виправлення засуджених, тому ефективним впливом на людей може бути залучення колишніх в'язнів, які виправилися, до таких програм, запрошення їх у телепередачі, присвячені цьому питанню. До того ж, слід зазначити, що дослідження проблеми ефективності духовно-просвітницького впливу на засуджених не є систематичним. Щоб отримати найбільш точні та чіткі дані, необхідно періодичне проведення подібних опитувань на предмет ставлення засуджених до релігії та відповідних змін у їх житті після такого духовно-просвітницького виховання. Тільки на основі проаналізованих статистичних даних можна стверджувати про позитивний або негативний вплив релігії як одного з напрямів перевиховання та ресоціалізації осіб, які відбували покарання у кримінально-виконавчих установах.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінально-виконавчий кодекс: Закон України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 3. Ст. 21.
2. Науково-практичний коментар Кримінально-виконавчого кодексу. URL: <http://uazakon.ru/ukr/kvk/>.
3. Круглий стіл у Верховній Раді: віра в Бога може допомогти повернути засуджених до нормального життя. URL: <http://islam.in.ua/ua/novini-u-krayini/krugliy-stil-u-verhovniy-radi-vira-v-boga-mozhe-dopomogti-povernuti-zasudzeni-do>.
4. Білецький В.В. Виправлення девіантної особистості: філософський погляд: монографія. Донецьк: Східний видавничий дім. 2003. 156 с.
5. Августин. Про соціальну роботу з засудженими. URL: <http://archiv.orthodox.org.ua/page-1360.html>.
6. Караман О.Л. Досвід організації соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими в спеціальній виховній установі. Соціальна педагогіка: теорія та практика. 2013. № 2. С. 53–60.
7. Куварзина О.В. Воцерковление осужденных как психолого-педагогический феномен. Научный поиск. 2012. № 3 (5). С. 15–17.
8. Державний архів АРК (ДААРК). Ф. 351. Оп. 1 Спр. 366 ДААРК. Ф. 38 Оп. 1. Спр. 8.
9. Коковцев В. Систематический сборник узаконений и распоряжений по тюремной части. СПб, 1890. 562 с.
10. Шагарова И.В., Ашрапова Р.Р. Религиозная ориентация как фактор копинг-поведения, оценки ситуации и адаптации к условиям исправительного учреждения осужденных. Психология совладающего поведения личности. Вестник Омского университета. Серия «Психология». 2013. № 2. С. 49–56.
11. Взаємодія персоналу пенітенціарних установ з церквою у реалізації душпастирської (духовно-просвітницької) роботи: навч. посіб. Білоцерківське училище ППП ДКВС України / за заг. ред. М.О. Супруна. Біла Церква. 2016. 127 с.
12. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: наказ Міністерства юстиції України від 29 грудня 2014 р. № 2186/5. Офіційний вісник України. 2015. № 4. Ст. 88.